

Ғылыми мақала

FTAMP 03.41.91

<https://doi.org/10.55956/NUAC3201>

Қ.А. Шолпанқұлова

Аға оқытушы

М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті,

Тараз Қазақстан

sholpankulova1980@msil.ru

МАРҒҰЛАН МҰРАСЫ – ҰЛТТЫҚ РУХАНИАТЫМЫЗДЫҢ ҚАЗЫНАСЫ

***Аңдатпа.** Әлкей Хақанұлы Марғұлан Қазақстан археология мектебінің негізін салушы, ғылымның көптеген салалары: этнография, тарих, шығыстану, әдебиеттану, өнертану бойынша көрнекті қайраткер. Ол қазақ халқының тарихы мен әдебиетін зерттеуге зор еңбек сіңірді. Оның қаламынан туған тарих, археология, этнография, әдебиет және өнер салаларына қатысты ондаған кітап, үш жүзден астам ғылыми зерттеу және жүзден астам энциклопедиялық мақалалар жарық көрді. Әлкей Марғұлан Қазақстанның ежелгі тарихы мен археологиясына қатысты көптеген зерттеулер жүргізіп, қазақ халқының тарихи және мәдени мұрасын қайта жаңғыртуда маңызды рөл атқарған. Марғұланның негізгі еңбектері қазақ халқының көне дәуірлерінен бастап орта ғасырларына дейінгі тарихын зерттеуге арналды. Ол қазақ даласындағы ежелгі мәдениеттердің ізін зерттеп, археологиялық қазбалар жүргізіп, Орталық Азияның мәдениеті мен тарихы туралы жаңа деректер ұсынды. Оның ғылыми және педагогикалық қызметі қазақ мәдениетінің тарихын тереңінен түсіну мен зерттеу жолында маңызды қадам болып саналады.*

***Тірек сөздер:** Тарих, қазақ, мәдениет, халық, ғылым, зерттеу.*

Кіріспе. Әлкей Хақанұлы Марғұлан 1904 жылы 11 мамырда Баянауыл қаласында Жасыбай көлінің маңында қарапайым қазақ отбасында дүниеге келген. Оның әкесі Хакан халық шығармашылығының белгілі білгіші болған. Бес жасында Әлкей оқуға және жазуға үйренді. Балалық тамаша жадының арқасында ол «Қобланды», «Алпамыс», «Қорғылы», «Қозы Көрпеш пен Баян сұлу», «Мұңлық-Зарлық» эпостарын жатқа білді.

Әлкей бастауыш білімін ауылдық мектепте алды. Баянауылдағы ауылдық қоғам ұйымдастырған үш сыныпты орыс мектебінде оқыды. 1919 жылы

Павлодарда мұғалімдер курсына түсіп, 1920 жылы бітіріп, туған ауылына Баянауыл ауданындағы екінші сатыдағы Далба мектебінің мұғалімі болып оралды. 1921-1925 жылдары ол Семей педагогикалық техникумының тыңдаушысы болды [2].

Семейде оқыған жылдары Әлкей «Таң» журналы мен «Қазақ тілі» газетінің редакцияларымен ынтымақтасады. 1925 жылы техникумды бітіргеннен кейін Мұхтар Әуезовтың кеңесі бойынша Әлкей Хақанұлы Ленинградқа оқуға барады, онда Шығыс институтының әдебиет факультетіне түседі және сонымен бірге Ленинград

университетінде тарих-филология факультетінде дәріс тыңдайды.

Марғұланның ғылыми қызметінің басталуын Ленинградтағы оқу кезеңіне жатқызуға болады. Студент кезінде ол ғылыми-зерттеу жұмысына кірісті. Сол кезде оны Қазақстанның материалдық және рухани ескерткіштері қызықтырды. Ол қазақ халқының тарихы мен мәдениеті бойынша мұрағат материалдарын жинаумен, әдеби қызметпен айналысады - оның аудармасында қазақ оқырманы орыс және шетелдік жазушылардың шығармаларымен танысты.

1926-1927 жылдары жас, жігерлі студент, болашақ ғалым, академик А.Е. Ферсман және профессор С.И. Руденконың басшылығымен КСРО Ғылым академиясының одақтық және автономиялық республикаларды зерттеу жөніндегі ерекше комитетінің Қазақстан және Алтай экспедицияларына қатысады. Бұл үлкен ғылымға бастапқы қадам болды. Оның экспедицияға қатысуының қорытындысы қазақ халқының этникалық топтарын сипаттайтын алғашқы ғылыми мақалаларын жариялау болды.

Мұрағат құжаттарынан 1929 жылы Институтта оқуды аяқтағаннан кейін және Абай шығармашылығы туралы дипломдық жұмысты қорғағаннан кейін Әлкей Хақанұлы Қазақ КСР-інің Қоғамдық кеңес жанындағы Жаңа әліпби комитетінде жұмыс істегенін оқуға болады. 1931-1934 жылдары Ленинградтағы Мемлекеттік материалдық мәдениет тарихы академиясының аспирантурасында оқыды. Мұнда ол Шығыс дереккөздерін зерттеді, Шығыс Түркістанның археологиясы мен өнеріне маманданған, Ленинград Шығыс институтында оқытушылық жұмысты қоса отырып, археологиялық экспедициялардың жұмысына қатысты. 1936-1938 жылдары КСРО Ғылым

академиясының Материалдық мәдениет тарихы институтының тағылымдамашысы, ғылыми қызметкері болды.

1938 жылы Алматыдағы КСРО Ғылым академиясының Қазақ филиалының ашылуына байланысты ол отанына шақырылды. Сол кезден бастап ғалым жүйесінде үздіксіз жұмыс істеді, кейіннен Қазақ КСР Ғылым академиясы болып қайта құрылды, тарих және археология секторларының, Институттың палеолит және этнография бөлімдерінің меңгерушісі болды.

Академик А.Х. Марғұлан өмірі мен қызметінің негізгі күндері туралы құжатта 1943 жылы қыпшақ жазуының ескерткіштерін зерттеуге арналған «Таңбалар мен таңбалардың тарихи маңызы» деген тақырыпта тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғағаны, ал екі жылдан кейін оның еңбегінің нәтижесі екені көрсетіледі. [3]

Марғұланның алдында күрделі міндеттер тұрды: тарих, археология, этнография сияқты ғылымдарды жүйеге енгізу; тарихи ескерткіштерді зерттеу, тарих пен әдебиет бойынша монографиялар шығару, ғылымға бейім жастарды тәрбиелеу бойынша үлкен экспедициялар ұйымдастыру.

1946 жылы корреспондент-мүше атағы беріліп, 1958 жылы Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі, 1960 жылы профессор болып сайланды.

Ә.Х. Марғұлан – республикамыздағы археология ғылымының негізін салушылардың бірі, оның бастамасымен қазақ даласы мен шөлейттерінің ең терең аймақтарына бірқатар археологиялық және этнографиялық экспедициялар ұйымдастырылды. Ғалым Оңтүстік Қазақстанның қалалық өркениетін зерттеуге қосқан зор үлесі туралы айтады. Сырдария, Талас, Шу

өзендерінің алаптарында көне қала мәдениеттері ашылып, зерттелді.

А. Х. Марғұланның басшылығымен Орталық Қазақстан аумағында қола дәуірінің ежелгі мәдениеттері мен ерте көшпенділердің археологиялық ізденістері тынымсыз жүргізілді. Ғалымның 1951 жылғы Орталық Қазақстан экспедициясының жұмысы туралы есебіне сәйкес тарих, археология және этнография институтының Ғылыми кеңесі: "...Орталық Қазақстан экспедициясы Шығыс Бетпақ Дала мен Солтүстік Балқаш шөліне іргелес Қарағанды облысының аумағында ерте металл дәуірінің ескерткіштерін зерттеу бойынша елеулі жұмыс жүргізді... Ескерткіштер тобының қазбалары ерте металл кезеңінде Орталық Қазақстан тұрғындарының өндіргіш күштерінің даму деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін бай материалды ашты ... мал бағуда, ірі қоғамдық еңбек бөлінісінде, егіншілікте, кен өндіруде және металды (мыс, қалайы, қола) балқытуда көрініс тапқан шаруашылықтың жетекші нысаны белгіленсін ...қазба жұмыстары айтарлықтай антропологиялық материал берді..."сондай-ақ, ғылыми кеңес Орталық Қазақстан қола мәдениетінің ең ірі ошақтарының бірі болып табылатынын атап өтті. [4]

Экспедицияларда тек жаңалықтар мен олжалар ғана емес, сонымен қатар мәдени ескерткіштер мен олардың сақталуы туралы алаңдаушылық болды. Қазақ КСР Ғылым Академиясының Президиумына және тарих, археология және этнография институтына жазған хаттарының бірінде ғалым былай деп жазады: "Терең археологиялық барлау жұмыстары тың жерлер мен жаңа құрылыстарды игеру ауданында көптеген ғылыми маңызы бар тарихи-көркем ескерткіштердің жойылып, жойылып жатқандығы анықталды. Бұл, ең алдымен, қола дәуіріне жататын тас

құрылымдар (менгирлер, кромлехтер, долмендер), керемет гранит қабырғалары (кисталар). Егер оларды зерттеуге шұғыл шаралар қабылданбаса, олар ғылымы үшін із-түзсіз жоғалады".

А. Х. Марғұланның жеке мұрағатында Қазақ КСР Ғылым Академиясының Орталық Қазақстан археологиялық экспедицияларының материалдары бар, олар да мемлекеттік сақтауға берілген. Бұл құжаттар Беғазы-Дәндібай мәдениетінің ескерткіштері туралы баяндайды: қорымдар, қорғандар, Айшрак Б, Ақсу-Аюлы, Беғазы, Бесоба, Бұғұлы, Былқылдақ, Дарат, Егізек, құрылыс, Ортау, Сангру, Шлым, Көбдікі, Тағыбай-бұлақ және т. б. кешендерінің кесенелері, менгирлер, құрбандық орындары, Атасу, Бугулинские, Қарқаралы, Қаратомар, Ұлытау, Шортанды-бұлақ, Жамантас селосы, Алтын, жақсы-Керегетас, жетім-шоқы кешендеріндегі бөгеттер және т. б. Олар кешендер мен жекелеген елді мекендердің жоспарларынан, балқыту пештерінен, қорғандар мен қоршаулардың жоспарлары мен тіліктерінен, тұрғын үйлер мен жерлестерден, қазуға дейінгі және кейінгі суреттерден, қорымдардан, кесенелерден және тұрғын үйлерден табылған суреттерден тұрады: тау-кен жұмыстарының тас құралдары, тас, шақпақ тас құралдары, зергерлік балғалар, қола заттар, керамика, мыс, Кристалл, сүйек бұйымдары, ыдыстар, олардың фрагменттері және т.б., жартастағы гравюралар; зерттеу объектілерінің фотосуреттері.

Ерте көшпенділердің мәдени ескерткіштер тобына жақсы-Қызылтау, қанаттас, Ұлытау сияқты кешендер кіреді. Бұл топта Ақсай, баспалдақ, Жанайдар, Қара би, Қойтас, Сарысу, Тоғызбай-көл және т. б. жерлерде "мұрты бар" қорғандар бар. Археологиялық экспедициялар мате-

риалдарының ішінде түркі кезеңінің ескерткіштері (түркі қоршауларының жоспарлары), орта ғасырлардағы – Ұлытау қалашықтары: Айбас-Дарасы, Домбағұл, Жүзбай-күл және т. б. (тас бекіністер, бекіністер, қоныстар және т. б. жоспарлары), сондай-ақ исламға дейінгі кезеңнің сәулет ескерткіштері туралы куәландыратын құжаттар бар: кесенелер, Ұйтас, дингек және дын, қабір құрылыстары (жоспарлар мен кесінділер, суреттер мен фотосуреттер), Қазақстан сәулет ескерткіштері: кесенелер, мазарлар, мұнаралар, қабір құрылыстары, күмбездер (жоспарлар мен кесінділер, суреттер мен фотосуреттер). Орталық Қазақстан аумағындағы археологиялық зерттеулердің үлкен материалында "Орталық Қазақстанның ежелгі мәдениеті" (1967 жылы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Қазақ КСР Ғылым Академиясының сыйлығымен марапатталған), "Беғазы-Орталық Қазақстанның Дәндібаев мәдениеті" және "Қазақ КСР-нің ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейінгі тарихы" атты бес томдық монографиялар жазылып, жарық көрді.

Зерттеу шарттары мен әдістері.

А.Марғұланның еңбектерін зерттеу оның ғылыми мұрасының жан-жақтылығын ескере отырып, бірқатар әдістер мен тәсілдерді қолдануды талап етеді. Ол өзінің зерттеулерін Қазақстанның мәдениеті мен тарихын зерттеуге арнаған КСРО-ның ірі ғалымдарының, этнографтары мен археологтарының бірі болды. Марғұланның еңбектері әртүрлі салаларды қамтиды: археология, этнография, өнертану, тарих. Бұл кешенді тәсілді және археологиялық олжалардан бастап жазбаша және ауызша дереккөздерге дейін әртүрлі дереккөздерге жүгінуді талап етеді.

Мәдени-тарихи контекстуализация: Марғұланның еңбектері тек тарихи фактілерге ғана емес, сонымен қатар

Орталық Азияның әртүрлі аймақтарында болып жатқан мәдени және әлеуметтік процестерге де қатысты. Толық түсіну үшін ол жұмыс істеген уақыттың мәнмәтінін, сондай-ақ КСРО-дағы әлеуметтік-саяси жағдайды ескеру қажет.

Мұраны заманауи зерттеу және қайта бағалау: Марғұлан айтқан көптеген идеялар археология, антропология және басқа да байланысты ғылымдардағы жаңа деректер мен жетістіктерді ескере отырып, қайта қарауды қажет етеді. Сондықтан жаңа археологиялық және тарихи жаңалықтар аясында зерттеу жүргізу маңызды.

А. Марғұланның еңбектерін зерттеу әдістері:

1. Тарихи-археологиялық әдіс: Марғұлан өткеннің материалдық ескерткіштерін талдай отырып, археологиялық деректерге басты назар аударды. Зерттеу әдістемесі табылған заттарды жүйелеуді, оларды анықтауды және басқа мәдениеттер мен аймақтармен салыстыруды қамтыды.

2. Салыстырмалы талдау: салыстыру әдісін қолдана отырып, Марғұлан Орталық Азия мен көршілес аумақтардың әртүрлі халықтарының мәдени құбылыстарын талдады. Ол осы халықтардың дамуындағы жалпы белгілер мен ерекшеліктерді анықтау үшін салыстырмалы тәсілді қолданды, бұл олардың тарихи-мәдени дамуының біртұтас бейнесін жасауға мүмкіндік берді.

3. Этнографиялық әдіс: Марғұлан өз еңбектерінде Қазақстан мен Орта Азия халықтарының салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, нанымдары мен әлеуметтік құрылымдарын талдай отырып, этнографиялық зерттеулерді белсенді пайдаланды. Ол далалық зерттеулер жүргізіп, жергілікті халықтардың материалдық және рухани мәдениеті туралы мәліметтер жинады.

4. Лингвистикалық әдіс: Марғұлан тілді тарихи және мәдени ақпарат көзі ретінде белсенді қолданды. Ол Орталық Азиядағы тарихи және мәдени процестерді қалпына келтіруге мүмкіндік беретін ежелгі Жазбаларды зерттеді.

5. Пәнаралық тәсіл: Марғұлан өз еңбектерінде көп қырлы және жан-жақты талдау жасау үшін археологияны, тарихты, антропологияны, өнертануды, фольклористиканы және басқа ғылымдарды біріктіретін пәнаралық тәсілді жиі қолданды.

6. Тарихи-мәдени талдау: халықтардың тарихи дамуындағы мәдениеттің рөлін талдауға ерекше назар аударылды. Бұған өнер, қолөнер, сәулет және басқа да мәдени іс-шаралар ескерткіштерін зерттеу кірді. Осылайша, А. Марғұланның еңбектерін зерттеу тарихи-археологиялық, этнографиялық, лингвистикалық және мәдени әдістерді оның ғылыми мұрасының кең контекстін ескере отырып зерттейтін кешенді тәсілді қолдануды талап етеді.

Мұрағат құжаттарында 1940-1941 жылдары А. Марғұланның 10 – нан астам ғылыми еңбектері жазылғаны-М. Жүсіптің мұрасы, түркі эпостары, оның ішінде Едіге мен Орақ-Мамай туралы эпос, Әлішер Науаи және Қазақ әдебиеті, Ш. Уәлиханов және Орта Азия тарихы, А. Суворов, Ж. Жабаев және т. б. 1941 ж. зерттелетіні көрсетілген. Қ. Жұмалиевпен бірге Орта мектептің 8-сыныбына арналған "Қазақ әдебиеті" оқулығының құрастырушысы болды. Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясының Орталық ғылыми кітапханасында "Сырым-батыр" (1946) жарияланбаған мақаласының қолжазбасы сақталған, онда С.Датовтың басшылығымен ұлт-азаттық ретінде көтеріліске баға беріледі. "Ежелгі Қазақстанның Қала тарихы мен құрылыс өнерінен" (1950) кітабы жарық көрді.

1955 жылы Абай мен Шоқан тақырыбына оралып, аңыздар, археологиялық және этнографиялық мәліметтер, Тарихи фольклор, мұрағат қорларының материалдарын қамтитын жинақтар шығара бастады. 1958 жылы осы бағыттағы жұмыстың нәтижесі Шоқан Уәлихановтың таңдаулы еңбектерін басып шығару болды. А. Х. Марғұлан ел мұрағаттарынан табылған Ш. Уәлихановтың шығармаларын редакциялап, барлық өрескел жұмыстарды орындады. 1957-1967 жылдары Ш.Ш. Уәлихановтың шығармалар жинағының бес томдық академиялық басылымын басқарды.

Шоқан мұрасын көпжылдық зерттеудің жалғасы "Шоқан мен Манас" монографиясы болды. "Бұл жұмыста А. Х. Марғұлан "Манас" қырғыз эпосының әртүрлі нұсқаларын салыстырмалы талдау негізінде оның тамаша талдауын береді, сондай-ақ Ш.Ш. Уәлихановтың оны зерттеуге қосқан нақты үлесін көрсетеді. Абай туралы жиналған деректер мақалалар мен жазбалар түрінде қалды...". Ғалым гуманитарлық ғылымдардың барлық салалары бойынша бұрын зерттелмеген кең кеңістікті зерттеді-археология, сәулет, этнография, фольклор бойынша ондаған мақалалар жазылды: "Орталық Қазақстанды археологиялық зерттеу", "Қола дәуіріндегі тұрғын үйдің құрылысы туралы", "Кеңес өкіметінің 50 жылындағы Қазақстанды этнографиялық зерттеу", " Қазақстанның ежелгі өнер ескерткіштері", халық эпостары және т. б. туралы "Еңбек Еркен өмір" естеліктерін атап өту қажет, онда Ленинградта оқыған жылдары М. О. Әуезовпен алғашқы кездесу мен достық туралы баяндалады., Ш. Ш. Уәлиханов туралы, экономика және тарих, сәулет және этнография, КСРО Ғылым Академиясы мұрағатының, КСРО Орталық мемлекеттік әдебиет және өнер

мұрағатының қорларындағы Қазақстанға Ресей экспедициялары туралы құжаттарды іздеу бойынша зерттеу жұмысы және т. б. [6]

Көптеген жылдар бойы этнография бөлімін басқара отырып, ол терең біліммен, зерттеу жұмысының дағдыларымен байыта отырып, этнографтар, археологтар мен тарихшылардың бірнеше буынын дайындады. Ол айтарлықтай ғылыми-оқытушылық қызметті үлкен ұйымдастырушылық жұмыстармен сәтті үйлестірді. Көптеген жылдар бойы этнография бөлімін, қазақ халқының этногенезі жөніндегі үйлестіру кеңесін басқарды, Дүниежүзілік Географиялық қоғамның, Қазақ КСР тарихының бірнеше басылымдарының редакциялық алқасының, Қазақ КСР Ғылым Академиясының Тарих, археология және этнография институтының Ғылыми кеңесінің, докторлық және кандидаттық диссертацияларды қорғау жөніндегі мамандандырылған кеңестің және т. б. мүшесі болды.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. А.Х. Марғұлан-Қазақстанның тарихы мен мәдениетін зерттеуге елеулі үлес қосқан көрнекті қазақстандық ғалымдардың бірі. Оның жұмысы археология, тарих, этнография және өнер сияқты көптеген тақырыптарды қамтиды. Ол қазақ халқының өміріндегі ежелгі және қазіргі заманғы процестерді зерттейтін көптеген ғылыми еңбектердің авторы. А. Марғұланның ғылымға қосқан кейбір маңызды нәтижелері мен үлестеріне мыналар жатады:

1. Қазақстан археологиясы мен тарихын зерттеу: Марғұлан қорымдар мен қорғандар сияқты Қазақстанның ежелгі ескерткіштерін зерттеумен айналысып, Тарихи объектілерді анықтау әдістерін әзірледі. Ол ежелгі көшпелі мәдениетті, сондай-ақ көрші

өркениеттердің Қазақстанның дамуына әсерін зерттеді.

2. Қазақ мәдениеті мен өнері: Ә.Марғұлан өз жұмысында дәстүрлі өнер, қолөнер, сәулет түрлерін, сондай-ақ қазақтардың бірегейлігін қалыптастырудағы осы аспектілердің рөлін талдай отырып, қазақ халқының мәдениеті мен өнеріне үлкен көңіл бөлді. Ол сонымен қатар әртүрлі тарихи дәуірлердегі өнер мен әлеуметтік құрылым арасындағы байланысты зерттеді.

3. Фольклор және этнография: Марғұлан өз еңбектерінде қазақ фольклоры мен ауызша халық мәдениетінің дәстүрлерін сақтау және дамыту туралы сұрақтар көтерді. Оның еңбектері қазақтардың әдет-ғұрыптарын, салт-дәстүрлері мен мифологиясын, сондай-ақ олардың тарихпен байланысын зерттеуге арналған.

4. Қазақстанның Орталық Азия мен Еуразиядағы рөлі: ғалым сонымен қатар Қазақстанның Орталық Азия мен Еуразия контекстіндегі орны мен стратегиялық рөлін, оның көрші мемлекеттермен және өркениеттермен, оның ішінде Иранмен, Қытаймен және Ресеймен өзара іс-қимылын зерттеумен айналысты.

5. Ғылыми білімді насихаттау: ғылыми еңбектерден басқа, А.Марғұлан дәрістер, мақалалар, сондай-ақ қоғамдық және мәдени жобаларға қатысу арқылы тарихи-мәдени зерттеулерді насихаттаумен белсенді айналысты. Оның зерттеулері отандық ғылымның дамуына және Қазақстанның мәдени мұрасының сақталуына үлкен әсер етті.

А.Х. Марғұланның ғылыми қызметтің негізгі бағыттары:

1. Археология және Қазақстан тарихы: Марғұлан - Қазақстанның археологиялық мектебінің негізін қалаушы. Ол аймақтың ежелгі және ортағасырлық тарихын белсенді түрде

зерттеп, Бейнеу, Талас, Мерке, Шу сияқты маңызды археологиялық орындарда, сондай-ақ әртүрлі тарихи дәуірлерден қалған басқа да нысандарда қазба жұмыстарын жүргізді. Ол скиф, сақ, иран және түркі мәдениеттерін зерттеуге ерекше назар аударды. Мысалы, Марғұланның Қазақстандағы скиф мәдениеті туралы жұмысы Орталық Азия аумағында өркениеттің қалыптасу процесін тереңірек түсінуге көмектесті.

2. Орталық Азия халықтарының этнографиясы мен мәдениеті: ол фольклорды, дәстүрлерді, қолөнерді, сәулет пен өнерді жүйелеп, талдай отырып, қазақ халқының және Орталық Азияның басқа этностарының этникалық тарихы мен мәдени ерекшеліктеріне зерттеулер жүргізді.

3. Өнердің мәдениеттегі рөлі: Марғұлан өз еңбектерінде Қазақстан аумағындағы өнердің дамуын, оның ішінде сәндік-қолданбалы өнер, сәулет, кескіндеме және мүсін дәстүрлерін талдады. 4. Тарихи мұра және оны қорғау: Марғұланның ғылыми еңбектері Қазақстанның тарихи және мәдени мұрасын қорғауға және сақтауға арналды. Ол мұражайлар, археологиялық саябақтар құруды, мәдени ескерткіштер мен археологиялық нысандарды қорғауды белсенді түрде жақтады. 5. Қазақ жазуы мен деректануына қосқан үлесі: ол ежелгі қолжазбаларды, шежірелер мен құжаттарды декодтау және талдау бойынша жұмыс жүргізді, бұл Қазақстан тарихын, атап айтқанда түркі халқының тарихын қалпына келтіруге ықпал етті.

Марғұлан сонымен қатар елдегі ғылымды дамыту және қазақстандықтардың тарихи санасын қалыптастыру үшін археологиялық зерттеулердің маңызы туралы белсенді жазды. Оның жұмысы Археология және Қазақстан

тарихы саласындағы одан әрі зерттеулерге негіз болады.

Қорытынды. Марғұлан әлемнің жетекші ғалымдарының түрлі ғылыми жиналыстарына белсенді қатысты. Халықаралық шығыстанушылар конгресінде "Орталық Қазақстанның қола дәуірі мәдениетінің жаңа ескерткіштерінің ашылуы" және халықаралық антропологиялық және этнографиялық ғылымдар конгрес-терінде – "Қазақ киіз үйі және оның безендірілуі", "қазақ халық сәндік өнері" атты баяндама жасады. Академикке Мәскеу мен Ленинградта, Новосибирск пен Ташкентте, Фрунзе мен Душанбеде музыка мен поэзия, әдебиет және тарих тақырыптарында диссертациялық жұмыстарға қарсы тұру туралы өтініштер түсті. Оларға сәулет және тіл және әдебиет, физика және химия, балық өнеркәсібі және т.б. салалардағы докторлық және кандидаттық диссертацияларға; "Орта Азия архитектурасы" тарауы бойынша сәулет өнерінің жалпыға бірдей тарихы курсының оқулығына, "КСРО халықтарының өнер тарихы" курсының бағдарламасынан қазақ өнерінің тарихына, метеориттер бойынша жұмысқа, макет 1-Қырғыз КСР тарихы бойынша очерктердің Мо томы. Ғалымды Орта Азия мен Қазақстанның тарихи-этнографиялық атласына, "ежелгі суару жерлері" жинақтарына, Манас бойынша ғылыми еңбектерге (А. Х. Марғұлан ашқан жаңа материалдармен) және т. б. қатысуға шақырды. Ол сондай-ақ қоғамдық қызметпен айналысты: Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықты беру жөніндегі Сараптамалық комиссияның мүшесі болды, Қазақстан аумағындағы тарихи ескерткіштерді қорғау қоғамының жұмысына белсенді қатысты, КСРО мәдениет Министрлігінің мәдениет ескерткіштерін қорғау жөніндегі ғылыми-әдістемелік кеңестің, КСРО халықтары мәдени ескерткіштерінің көп

томдық жинағын дайындау мен басып шығаруға басшылық ету жөніндегі Редакциялық-баспа кеңесінің құрамына кірді, ол үлкен насихаттау жұмыстарын жүргізді. Республика еңбекшілерінің алдында дәрістер оқыды, мерзімді баспасөзде, радио мен теледидарда мақалалар жазды. Оның жетекшілігімен 50-ден астам адам докторлық және кандидаттық диссертациялар қорғады. А. Х. Марғұлан В. И. Ленин, Еңбек Қызыл Ту және Халықтар Достығы ордендерімен, "Ұлы Отан соғысындағы ерен еңбегі үшін. 1941-1945 жж.", "Ерен еңбегі үшін. В.И. Лениннің туғанына 100 жыл толуына орай", Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Грамоталарымен, КСРО

Ғылым академиясы мен Қазақ КСР Президиумының, Қазақстан ЛКЖО ОК Құрмет грамоталарымен марапатталды. 1961 жылы оған Қазақ КСР ғылымының еңбек сіңірген қайраткері атағы берілді. Көп томдық тарихтың жетекші авторларының бірі ретінде Әлкей Хақанұлы 1982 жылы Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығына ие болды. Әлкей Хақанұлы Марғұлан 1985 жылы 12 қаңтарда Алматыда қайтыс болды. Академиктің жеке мұрағатын академик А.Х. Марғұлан атындағы қоғамдық қордың вице-президенті, қызы Данель Алькеевна Марғұлан мемлекеттік сақтауға берді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ақышев, К. Археология атасы [Мәтін] / К.Ақышев // Ғұлама. Әлкей Марғұлан туралы естелік мақалалар, очерктер жинағы. – Павлодар: ЭКО, 2004. – 45 б.
2. Марғұлан, Ә.Х. Ежелгі жыр аңыздар [Мәтін] / Ә.Х.Марғұлан. - Алматы: Жазушы, 1985. - 368 б.
3. Билял, А.Б. Академик Ә.Х.Марғұлан еңбегіндегі қазақ халқының жыр – аңызының этнотарихи мұрасы [Мәтін] / А.Б. Билял // Көшпенділер өркениеті мен рухани мәдениетінің тарихы атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Павлодар: ЭКО, 2004. – 269 б.
4. Марғұлан, Ә.Х. Қазақ халқының эпикалық әңгімелері туралы тарихи-әдебиеттік зерттеулер: ф.ғ.д. дисс. – Алма-Ата–Москва, 1946.
5. Марғұлан, Ә. Шоқан жазып алған «Манас» жыры [Мәтін] / Ә.Марғұлан // ҚазССР Ғылым академиясының Хабаршысы. – 1965. – № 8. – 10-29б.
6. Марғұлан, Ә. Көкөтайдың ертегісі [Мәтін] / Ә.Марғұлан. – Алматы:Жазушы. – 1973. – 111 б.
7. Марғұлан, Ә. Архивтегі жазбалар [Мәтін] / Ә.Марғұлан. – Алматы: Жұлдыз. – 1985. - № 7

К. А. Шолпанқұлова - *Таразский университет им. М. Х. Дулати, Тараз Казахстан*

НАСЛЕДИЕ МАРГУЛАНА-СОКРОВИЩЕ НАШЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ДУХОВНОСТИ

Аннотация. Алякей Хаханович Маргулан является основателем казахстанской школы археологии, видным деятелем по многим областям науки: этнографии, истории, востоковедению, литературоведению, искусствоведению. Он внес большой вклад в изучение истории и литературы казахского народа. Он опубликовал десятки книг, более трехсот научных исследований и более сотни энциклопедических статей, посвященных истории, археологии, этнографии, литературе и искусству, рожденным его пером. Алякей Маргулан провел большое количество исследований, касающихся древней истории и археологии Казахстана, сыграл важную роль в возрождении исторического и

культурного наследия казахского народа. Основные труды Маргулана были посвящены изучению истории казахского народа от древностей до средневековья. Он исследовал следы древних культур в казахской степи, провел археологические раскопки и представил новые данные о культуре и истории Центральной Азии. Его научная и педагогическая деятельность является важным шагом на пути к глубокому пониманию и изучению истории казахской культуры.

Ключевые слова: история, казахский, культура, народ, наука, исследования.

K. A. Sholpankulova – *M.Kh.Dulaty Taraz University, Taraz, Kazakhstan*

MARGULAN'S HERITAGE IS THE TREASURE OF OUR NATIONAL SPIRITUALITY

Abstract. Alkey Khakanovich Margulan is the founder of the Kazakh school of archaeology, a prominent figure in many fields of science: ethnography, history, Oriental studies, literary studies, art history. He made a great contribution to the study of the history and literature of the Kazakh people. He has published dozens of books, more than three hundred scientific studies and more than a hundred encyclopedic articles on history, archaeology, ethnography, literature and art born from his pen. Alekei Margulan conducted a lot of research related to the ancient history and archeology of Kazakhstan and played an important role in the revival of the historical and cultural heritage of the Kazakh people. The main works of margulan were devoted to the study of the history of the Kazakh people from ancient times to the Middle Ages. He studied the traces of ancient cultures in the Kazakh steppes, conducted archaeological excavations and presented new data on the culture and history of Central Asia. His scientific and pedagogical activity is an important step towards the deep understanding and study of the history of Kazakh culture.

Key words: History, Kazakh, culture, people, Science, Research.

References

1. Akishev, K. Arheologiya atasy [The Father of Archeology] [text] / K. Akishev // Scholar. Collection of memorable articles, essays about Alkey Margulan. - Pavlodar: Eco, 2004. - 45 p.
2. Margulan, A. H. Ezhelgi zhyr аңыздар [Ancient song Legends] [text] / A. H. Margulan. - Almaty: Zhazushy, 1985. - 368 P.
3. Bilyal, A. B. Akademik Ә.Н.Марғұлан еңбегіндегі қазақ халқының zhyr – аңыздың etnotarihi мұрасы [Ethno – historical heritage of the Kazakh folk song Legend in the work of Academician A. H. Margulan] [text] / A. B. Bilyal // Materials of the international scientific and practical conference on the history of nomadic civilization and spiritual culture. - Pavlodar: Eco, 2004 – - 269 P.
4. Margulan, A. H. Қазақ халқының епикалық әңгімелері туралы тарихи-әдебиеттік зерттеулер [Historical and literary studies on the epic stories of the Kazakh people]: D. D. diss. - Alma-Ata-Moscow, 1946.

5. Margulan, A. SHoқан zhazyp алған «Manas» zhyry ["Manas" written by Shokan] [text] / A. Margulan // Bulletin of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. – 1965. – № 8. – 10-29B.
6. Margulan, A. Kөketajdyң ertegisi [The tale of Koketai] [text] / A. Margulan. - Almaty: Zhazushy. – 1973. - 111 P.
7. Margulan, A. Arhivtegi zhazbalar [Notes in the archive] [text] / A. Margulan. - Almaty: Zhuldyz. – 1985. - № 7

8.02.25 ж. баспаға түсті.

4.03.25. ж. түзетулермен түсті.

11.03.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Мақалаға сілтеме:

Шолпанқұлова, Қ.А. Марғұлан мұрасы – ұлттық руханатымыздың қазынасы [Мәтін] / Қ.А. Шолпанқұлова // Dumaty University Хабаршысы. – 2025. – №1.-Б. 98-107
<https://doi.org/10.55956/NUAC3201>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).